

Eva Zamojska, *Równość w kontekstach edukacyjnych. Wybrane aspekty równości w polskich i czeskich podręcznikach szkolnych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2010, 336 s.

System edukacyjny, który bezwzględnie jest poddawany nieustającym modyfikacjom, tak by mógł być jak najlepiej przystosowany do przebiegu współczesnych przemian i wymagań społecznych, jest nie tylko krytykowany, ale również analizowany w różnych jego aspektach. Politycy, psychologowie, pedagodzy, a także osoby bezpośrednio zainteresowane edukacją jako procesem, czyli rodzice, nauczyciele i często sami uczniowie, podejmują debaty i polemiki na temat programów nauczania, struktury szkoły, zagrożeń i szans, jakie niesie uczestnictwo dzieci w szkolnych programach edukacyjnych, niejednokrotnie formułując szereg hipotez bardziej lub mniej weryfikowalnych i zgodnych z rzeczywistością.

Edukacja była i zawsze będzie tematem aktualnym i godnym zauważenia, zareagowania, bo dotyczy jednej z najistotniejszych sfer ludzkiej egzystencji, czyli rozwoju nie tylko poznawczego, ale również społecznego i emocjonalnego, które wpływają na jakość naszego życia. Książka Ewy Zamojskiej wpisuje się w dyskurs edukacyjny nie tylko ze względu na pojawienie się hasła „edukacja” w tytule, ale przede wszystkim ze względu na poruszane aspekty równości w jej kontekście. Edukacja powinna być szansą rozwoju dla jednostki, dostępną dla wszystkich osób bez względu na poglądy, kolor skóry, wyznanie czy orientację polityczną. Takie są jej szczytne założenia, Autorka książki rozważa, czy założenia te są respektowane nie tylko przez podstawy programowe i podmioty uczestniczące w procesie edukacyjnym, ale też przez autorów podręczników. Poddała analizie podręczniki szkolne najczęściej wykorzystywane przez nauczycieli w systemie szkolnym dwóch krajów: Polski i Czech. Wybrane przez Autorkę tytuły są omawiane w różnych publikacjach eksperckich, upowszechnianych przez ISP, których dobór kierowany był między innymi liczbą sprzedaży egzemplarzy.

Podtytuł publikacji Ewy Zamojskiej ujawnia czytelnikowi zakres porównań czynionych przez autorkę: wybranych aspektów równości w polskich i czeskich podręcznikach szkolnych, co czyni jej publikację interesującą także z punktu widzenia pedagogiki porównawczej. Umieszczenie tej pozycji w kontekście kulturowym dwóch społeczeństw, z jednej strony podobnych do siebie, bo uwarunkowanych położeniem geograficznym, sąsiedztwem względem siebie oraz historycznym uwikłaniem w ten sam ustrój polityczny i podobne doświadczenia polityczne, a zarazem tak odmiennych od siebie, czyni ją interesującą i skłaniającą do refleksji nad tożsamością kulturową obu krajów. Tym samym wpisuje się również w problematykę socjologii i antropologii kulturowej.

Praca jest poświęcona analizie treści podręczników szkolnych. Wybór tematyki Autorka uzasadnia ważnością zagadnień poruszanych nie tylko w jawnych przekazach tekstów kulturowych umieszczonych w podręcznikach szkolnych, ale również w jej komunikatach ukrytych,

świadczących również o ważności treści przekazu, przy założeniu, że podręcznik jest nie tylko środkiem dydaktycznym, ale stanowi również wartość aksjologiczną, związaną z intencją kształtowania osobowości. Podręcznik szkolny daje uczniowi nie tylko możliwość zdobywania wiedzy ogólnej z danego przedmiotu, ale jest on także przekazem kulturowym i środkiem komunikacyjnym pomiędzy uczniem a kulturą, w jakiej on żyje lub w jakiej żyli jego przodkowie. Autorka przeanalizowała te treści podręczników do nauki języka ojczystego, które w sposób jawny lub ukryty przekazują pożądane kulturowo wartości, przy czym zakłada, nie bezpośrednio, że treści dobierane są przez ich autorów z pełną świadomością. W moim przekonaniu może to mijać się z prawdą, istnieje bowiem prawdopodobieństwo, iż autorzy analizowanych podręczników nie są świadomi, jakie treści podprogowe mogą przekazać uczniom poprzez dobór językowy formułowanych poleceń, co również jest analizowane przez Autorkę. Niemniej jednak, świadomie bądź nie, określony wpływ na uczniów wywierają. Autorka zaznacza jednak, iż tego wpływu nie badała, czyli nie sprawdzała rezultatów edukacji. Jej praca ma dać odpowiedź na pytanie, czego uczymy dzieci w szkole w zakresie trzech relacji: relacji między grupą postrzeganą jako własna i grupami „innych”, społecznego funkcjonowania mężczyzn i kobiet oraz relacji między dorosłymi i dziećmi w społeczeństwie. Jak sama podkreśla, analizie poddała mały wycinek rzeczywistości szkolnej – treści podręczników – stąd odpowiedzi na pytania dotyczą wyłącznie tej sfery.

Obszerna część teoretyczna wprowadza wiele ciekawych rozstrzygnięć na poziomie zagadnień i definicji oraz założeń teoretycznych dotyczących wybranych zagadnień równości, w których niejednokrotnie ujawnia się stosunek autorki do owych treści.

W pierwszym rozdziale, zgodnie z oczekiwaniami czytelnika, autorka umieszcza podstawowe definicje i znaczenia związane z pojęciem „równość”. Dowiadujemy się o jego wieloaspektowości w wymiarze definicyjnym, historycznym i politycznym; w tym ostatnim „równość” oznacza zrównanie ludzi wobec prawa oraz równy udział w rządzeniu. Autorka przedstawia dwa projekty modernizacyjne Oświecenia, które wprowadzały równość nie tylko w życie polityczne, ale również w porządek życia społecznego.

Rozstrzygnięcia teoretyczne dotyczące równości jednostki nie mogły być bez analizy doktryn religijnych w tym aspekcie funkcjonowania jednostki. Etyczny wymiar równości – indywidualizacji i emancypacji – Autorka prezentuje w kolejnym podrozdziale, opisując antyczne pojmowanie równości, chrześcijańskie spojrzenie na tę wartość, kończąc opisem filozofii oświeceniowej, na kanwie której, w połączeniu z liberalną troską o zagwarantowanie przestrzeni osobistej wolności jednostki, powstała Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948) oraz Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka (1966). Część teoretyczna pracy ma odniesienie do analizowanych treści czytanek.

W kolejnym rozdziale następuje aktualizacja problematyki w obrębie trzech aspektów równości, co stanowi główny trzon analizy metodologicznej treści podręczników szkolnych. Autorka uznaje, że trzy aspekty równości, które mają związek z aktualnie dokonującymi się przemianami życia społecznego, to: równość mężczyzn i kobiet, równość w relacjach dzieci i dorosłych oraz równe traktowanie „swoich” i „obcych”, co według Ewy Zamojskiej określa ważność dyskursu równościowego późnej nowoczesności.

Asymilacjonizm i multikulturyzm to dwie idee, które mają zastosowanie w nowoczesnym społeczeństwie w sferze komunikacji międzykulturowej i to właśnie one są przedmiotem analiz w kolejnym podrozdziale. Po analizie pojęcia równości w kontekście multikulturowości społeczeństw na przełomie minionych epok autorka poszukuje nowego ujęcia równości, uwzględniając wieloaspektowy i wielokulturowy wymiar tego pojęcia we współczesnym świecie.

Asymilacja różnych kultur w społeczeństwie nie stanowi nowego wyzwania dla kultury, gdyż od zawsze takie próby się odbywały, jednak wybory te często były podyktowane chęcią korzystania z dających większe szanse osobistego rozwoju i osiągnięcia indywidualnego dobrobytu, instytucji edukacyjnych czy rynku pracy dominującej kulturowo grupy, zauważa Autorka.

Multikulturalizm ma również odzwierciedlenie w prawach człowieka formułowanych w różnych kulturach na przestrzeni lat, który to z samego założenia wielości kultur implikował trudności. Jedna dotyczy „podwójnego dna” w postrzeganiu inności przez kultury dominujące: „O ile Europejczycy (czy Amerykanie) żywią obecnie szacunek do obcych kultur [...], wykazują wobec nich żywe zainteresowanie [...], o tyle przedstawiciele niektórych przynajmniej obcych kultur [...] traktują ich (siebie!) z pogardą, wyższością i wrogością” (s. 55 za: Szahaj, 2004: 67). Druga komplikacja polega na tym, że na gruncie kulturalizmu nie można nie tylko ocenić praktyk odmiennych od własnych, lecz w ostateczności pozbawiamy się także narzędzi do oceniania kultury własnej.

Po analizie problemów politycznych związanych z multikulturalizmem, w której Autorka zauważa sprzeczne i wykluczające się postawy komunitarian i multikulturalistów, których poglądy przytacza na stronach książki, w podrozdziale dotyczącym pluralizmu kulturowego w praktyce społecznej państwa demokratycznych Autorka podaje dwa postulaty dla praktyki społecznej: „1) ograniczenie wymogu ujednoczenia obywatelskiego do akceptacji reguł demokracji i poszanowania praw jednostki, oraz kulturowego do stopnia umożliwiającego komunikację i równość szans oraz 2) zróżnicowanie (pluralizm) kulturowe” (s. 62).

W rozdziale drugim nie zabrakło dyskursu feministycznego, który Autorka konfrontuje z patriarchalną tradycją. Równość kobiet i mężczyzn jest ostatnio coraz częściej poruszaną kwestią w debatach politycznych i społeczno-kulturowych, co wpisuje ten fragment recenzowanej książki w kontekst „atrakcyjnego” wątku dla współczesnych odbiorców. W opisie pierwszej fali feminizmu Autorka koncentruje uwagę na kategoriach definicyjnych i zjawiskach socjologicznych, powołując się również na autorów czeskich, co wzbogaca tę książkę i potwierdza fakt, iż Autorka biegle porusza się w czeskiej literaturze przedmiotu, mając możliwość kontekstualnych odniesień kulturowych. W opisie feminizmu współczesnego, jako drugiej i trzeciej fali feminizmu, Autorka przedstawia pojęcie feminizmu w ujęciu historycznym jako zjawisko ewaluacyjne i eskalujące, w przeciwieństwie do zjawiska patriotyzmu, które zostało przedstawione w porównaniu polskiego i czeskiego społeczeństwa. Kwestie dotyczące równości kobiet i mężczyzn Autorka podsumowuje przedstawieniem barier, które utrudniają urzeczywistnienie takiego stanu.

Równość w relacjach dzieci i dorosłych jest tematem kolejnego podrozdziału. Autorka zauważa, że dzieci, podobnie jak kobiety, były postrzegane i traktowane jako odmienna kategoria ludzi, która, jeśli w ogóle zasługiwała na prawa, to na pewno odmienne od praw mężczyzn, przy czym odmiennosc ta zawsze była na niekorzyść tych pierwszych. Dlatego też uwzględnienie równości w relacjach dzieci-dorośli jest uzasadnione i w interesujący, przystępny sposób przedstawione. Autorka prezentuje również alternatywne formy edukacji jako sposoby na zmniejszenie dystansu pomiędzy dorosłymi i dziećmi z uwzględnieniem praw dziecka. Po krótkim przedstawieniu założeń różnych koncepcji pedagogicznych, na których opierają się fundamenty owych alternatywnych systemów edukacyjnych, Autorka przedstawia założenia antypedagogiki jako próby odpowiedzi na nierówne traktowanie dzieci, jednakże stwierdza, podobnie jak B. Śliwierski, że antypedagogika nie pretenduje do „zajęcia miejsca pedagogiki”.

Konsekwencją opisywania relacji dziecko-dorośli w kategoriach równouprawnienia jest poruszenie kwestii podmiotowości dziecka. Autorka zwraca uwagę na konieczność redefinicji

kategorii autorytetu dorosłych. Eva Zamojska słusznie porusza kwestie psychologii rozwojowej w kategoriach poznawczych założeń, które to determinują jakość i przebieg relacji dorosłych z dziećmi. Kolejne fragmenty dotyczą praw dziecka i związków edukacji z kulturą.

Czytając ten rozdział, czytelnik ma nieodparte wrażenie, iż Autorka nie jest przekonania o możliwości zrównania praw kobiet i mężczyzn czy dzieci i dorosłych. W podsumowaniu do tego rozdziału mamy już pewność, że nasze przypuszczenia są słuszne.

W kolejnej części pracy Autorka podaje ramy teoretyczne i metodologiczne badań własnych. Przyjmując perspektywę konstruktywizmu społecznego, przedmiotem dociekań, jak pisze Autorka, nie może być pytanie o uniwersalne prawa rządzące światem społecznym, lecz pytanie o to, dlaczego akurat te prawa w określonym historycznie i kulturowo społeczeństwie dominują. Autorka bada treść podręczników, zarówno uwzględniając treść samą w sobie, jak i analizę dyskursu. Te dwa podejścia do analizy tekstu Autorka przedstawia w części metodologicznej. Z założeń metodologicznych Autorki wynika, iż teksty literackie poddawane analizie są rozstrzygane pod kątem języka nie tylko jako naturalnego narzędzia służącego do poszukiwania „obiektywnej” prawdy, lecz jako konstruktora rzeczywistości społecznej. Autorce zależy na krytycznej analizie dyskursu. Odczytuje ona teksty zawarte w podręcznikach, próbując odsłonić ich różne warstwy znaczeniowe zgodnie z podstawowymi zasadami krytycznej analizy dyskursu, przy czym w części empirycznej teksty zamieszczone w podręcznikach służą Autorce jako kategorie analityczne, co dla Autorki oznacza: jako pewne „typy idealne”, kryteria rozstrzygające, czy znaczenie, przekaz, treść, wymowa konkretnego tekstu ma charakter równościowy względnie nierównościowy z uwzględnieniem bliskiego i dalszego, kulturowego i historycznego kontekstu.

Do podręczników Autorka podchodzi jak do tekstów kultury i, jak sama podaje, nie zajmuje się efektem dydaktycznym treści podręczników ani efektywną formą istnienia programu szkolnego. Dokonuje analizy ilościowej i jakościowej, przy czym analiza ilościowa ma charakter pomocniczy. Autorka formułuje dwa pytania badawcze:

„1) Jaki obraz relacji dorośli–dzieci zawierają teksty zamieszczone w podręcznikach?

2) Jaki kształt relacji dzieci–dorośli wyłania się z konstrukcji podręczników, czyli z doboru i kompozycji tekstów, proporcji tekstów i ćwiczeń, z rodzaju i stopnia trudności zadań kierowanych do uczniów i uczennic przez autorów podręczników oraz z form językowych, które wybierają do komunikacji z uczniami?” (s. 181).

Część wynikowa składa się z opisu i charakterystyki podręczników polskich i czeskich w wybranych przez Autorkę aspektach równości. Autorka dokonuje analizy tych podręczników w osobnych rozdziałach (rozd. 5 i rozdz. 6), a zestawienie porównawcze prezentuje w rozdziale ostatnim.

Zamojska uwzględniła trzy aspekty równości podejmowane przez autorów podręczników szkolnych, którymi są: obraz narodu i relacji do „innych”, obraz społecznego funkcjonowania mężczyzn i kobiet oraz obraz relacji dzieci–dorośli. Zestawienie to jest jasno i przejrzysto przedstawione zarówno w kontekście polskim, jak i czeskim, stąd znaczna wartość tej książki dla pedagogów porównawczych.

Zainteresowany tematyką czytelnik może odszukać interesujące go aspekty równości zarówno w podręcznikach polskich jak i czeskich, które prezentowane są w przejrzystym i czytelnym układzie strukturalnym.

W obrazach narodu i relacji do „innych” Autorka wyodrębniła wspólne przekazy w podręcznikach szkolnych dotyczące: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości kraju, ojczyzny, religijności obywateli, różnicowania wewnętrznego i społecznego kraju, przedstawiania w przekazie literackim obrazu obcokrajowców i odmienności etnicznych, kulturowych czy seksualnych. W analizach podręczników polskich można odnaleźć stereotypy dotyczące „Polaka katolika”,

„Polaka obywatela”, natomiast analiza czeskich podręczników wzbogacona jest o treści dotyczące „języka i literatury”, a także obrazu Polaków w czeskich podręcznikach.

W kolejnym podrozdziale dotyczącym obrazu społecznego funkcjonowania mężczyzn i kobiet Autorka zwróciła uwagę na proporcje, w jakich umieszczane są teksty autorów, uwzględniając ich płeć, jak przedstawiona jest kwestia „miłości” czy obrazu „mężczyzn i kobiet w rolach stereotypowych i niestereotypowych”. Analiza polskich podręczników szkolnych jest poszerzona o aspekt języka androcentrycznego, podejścia ahistorycznego oraz przekazów jawnych umieszczanych w tekstach literackich. Podręczniki czeskie natomiast Autorka przeanalizowała również pod kątem cech kobiecości i męskości, jakie są przekazywane uczniom.

W podrozdziałach dotyczących obrazu relacji dzieci–dorośli zarówno polskie, jak i czeskie podręczniki zostały omówione pod kątem doboru tematów, konstrukcji obrazów dzieciństwa i dorastania, obrazu szkoły i języka podręczników oraz ideologii edukacyjnych autorek i autora podręczników.

Analiza poszczególnych kwestii, które interesowały Evę Zamojską, jest opatrzona komentarzami autorskimi, które cechują się obszerną wiedzą ogólną zarówno dotyczącą pojęciowych i definicyjnych obszarów związanych z problematyką, jak i wiedzą z zakresu historii obu krajów. Często można spotkać subiektywne interpretacje Autorki, które prezentują równościowy i feministyczny obraz jej poglądów. Swoistą syntezę pracy stanowi rozdział 7, w którym Autorka stwierdza, że „[...]w podręcznikowej rzeczywistości w obu krajach kultura ma w przeważającej mierze męskie oblicze. W obu krajach w podręcznikach znajdziemy wiele przejawów androcentryzmu, polaryzacji rodzajów i esencjalistycznego podejścia do kobiecości i męskości. Zamieszczono także literackie obrazy przemocy wobec kobiet, usprawiedliwane miłością i pozostawione ze strony autorów podręczników bez komentarzy, co uważam za fakt skandaliczny” (s. 303). Pomimo niekiedy dość kontrowersyjnych stwierdzeń Autorki warto sięgnąć po tę książkę, gdyż skłania ona do głębszej refleksji nad wybranymi aspektami życia społecznego.

Ewa Karmolińska-Jagodzik

Daria Hejwosz, *Edukacja uniwersytecka i kreowanie elit społecznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, 332 s.

Współcześnie, zarówno w debacie publicznej, jak i w dyskusjach akademickich, wiele mówi się o edukacji uniwersyteckiej, jej jakości, roli i możliwych drogach ewolucji. Obserwowana inflacja uniwersyteckich kredencjałów oraz powszechna dostępność kształcenia akademickiego skłania ponadto do refleksji nad „kondycją współczesnego uniwersytetu” (s. 119), nad jego możliwym kryzysem oraz funkcją w kreowaniu elit społecznych.

Zarysowany powyżej dyskurs znakomicie opisuje Daria Hejwosz, doktor nauk humanistycznych, badaczka szkolnictwa wyższego w różnych regionach świata, w książce wyróżnionej na IV Targach Książki Akademickiej i Naukowej *Academia* w Warszawie, zatytułowanej: *Edukacja uniwersytecka i kreowanie elit społecznych*, która została oddana do rąk czytelników w 2010 roku. Książka ta, poprzez swój interdyscyplinarny charakter oraz bogactwo teoretyczne i niezwykłą głębię analityczną, jest lekturą niecodzienną i fascynującą, a także – przywołując słowa profesora Zbyszka Melosika, pochodzące z przedmowy książki – „zapraszającą do dyskusji” o sytuacji szkolnictwa wyższego, także polskiego (s. 11).